

Kulturális-közéleti havilap, harminckilencedik évfolyam

2012 augusztus Tanulmány

Csepeli György: Mi, „Horthy Miklós”

Horthy Miklós már nem vezet többé, de egykor volt vezető szerepe kétségtelenül élvezte a korabeli magyar társadalom jóváhagyását. Kultuszának voltak ugyan – s nem is kevés számban – hivatalosan gerjesztett elemei, személyének sérthetlenségét törvény mondta ki, de mire uralma vérben és szennyben véget ért, akkor Sztalin nem véletlenül avatkozott be sorsába, elérvén, hogy ne kerüljön a háborús bűnökkel vádlottak padjára se Magyarországon, se Jugoszláviában. Sztalin tudta, hogy Horthy népszerű volt, s népszerűsége bizonyos mértékig túlélte a háborús vereséget.

Vezető és vezetettek

Mérei Ferenc a Horthy-rendszer bukása után két évvel végzett egy szociálpszichológiai kísérletet, mely a kísérleti szociálpszichológiai irodalomban számon tartott klasszikus kísérletek egyike lett. (Mérei 1949) A kísérlet a maga eszközeivel és a maga korlátai között arra a kérdésre kereste a választ, hogy „miként lehetett milliós tömegeket úgy befolyásolni, hogy a 20. század derekán ember-mészárszéket állíthassanak fel Európa közepén. Sokan hajlottak arra a magyarázatra, hogy egy zsarnok kisebbség ráerőszakolta akaratát a tömegre, s így vezettek félre egész nemzeteket. Mások inkább azt a felfogást vallották, hogy a vezetők csupán szélsőséges képviselői, éles kifejezői voltak az általuk vezetett tömegben mélyen gyökerező törekvéseknek.” (Mérei 1989, 30)

A kísérlet központi kérdése tehát ez volt: megszabja-e a nagy vezető egyéniség a vezetett tömeg útját, vagy csak kifejezi? Más szóval: mi erősebb, a vezető vagy a csoport? Mi képvisel nagyobb hatóerőt: a magasabb vezetői készséggel rendelkező és társadalmilag kiemelkedő egyén, vagy egy olyan csoport, amelynek minden tagja átlagos társas hatóképességű? (Mérei 1989, 30)

A kísérlet során Mérei 12 egyenként háromfős csoportot alakított ki, melyek tagjai 4–7 éves, valamint 7–10 éves gyermekek (fiúk) voltak. A csoportok tagjai a kísérletet megelőzően nem ismerték egymást, de pár nap alatt jól összerázódtak, kialakultak szokásaik, létrejött a belső rend, mely megszabta számukra, hogy kis játékvilágukban mi a jó, mi a rossz, mi a helyes, mi a helytelen. Ezekbe a csoportokba került az új vezető, aki minden esetben másfél-két évvel idősebb volt, mint a csoport, melyet vezetnie kellett. Mérei arra volt kíváncsi, hogy mi történik a csoportban az életkoránál fogva vezetésre predesztinált új taggal. Tényleg vezető lesz-e belőle, vagy magára marad, esetleg beolvad?

Az eredmények azt mutatták, hogy az új tag csak abban az esetben vált vezetővé, ha előbb

átvette a csoport szokásait, értékeit, normáit. Ha nem így járt el, akkor magára maradt, a csoport tagjai nem engedelmeskedtek neki. Ha viszont az új tag el tudta hitetni magáról, hogy folytatja a csoport hagyományait, fenntartja a rendet a kis világban, mely a csoport tagjai számára azonos volt magával a világgal, akkor a csoport vezetőjévé vált. A vezető által uralt új rend ironikus módon minden elemében megegyezett a régi renddel. Az új tag semmi olyanra nem utasította a csoport tagjait, amit azok korábban, nélküle már nem tettek volna meg. Mint Mérei írja, „az új vezető a csoport minden tagjának parancsolt, de tevékenységét elfogadtatni nem tudta – át kellett vennie azok szokásait, akiknek parancsolni akart”. (Mérei 1989, 44)

Horthy Miklóssal 1919 őszén valami hasonló történt, mint ami 1947-ben történt a Mérei által 4–7 éves és 7–10 éves gyermekekből kialakított kísérleti csoportokba bekerült vezetői szerepre kizemelt, a csoporttagoknál másfél-két évvel idősebb fiúkkal. A magyar társadalmat az első világháborús vereség teljesen szétzilálta. Felbomlott a korábban öröknek tűnő rend, s nyilvánvalóvá vált, hogy a magyar állam függetlenné válik ugyan, de a győztesek akaratából jóval kisebb területen rendezkedhet be annál, mint amekkora területen berendezkedhetett az Osztrák–Magyar Monarchia részeként 1867 és 1918 között. Károlyi Mihály vállalkozott vezető szerepre a világháborús vereség után Magyarországon, de pár hónap után megbukott. Károlyit a Kun Béla nevével fémjelzett Tanácsköztársaság követte, mely 100 nap után eltűnt. Friedrich István és József főherceg próbálkozásai szintén sikertelenek maradtak. A káosz és a reménytelenség egyre fokozódott.

Ebbe a helyzetbe lépett be Horthy Miklós, aki viszonylag gyorsan stabilizálta helyzetét, s elérte, hogy az újonnan megválasztott országgyűlés 1920 tavaszán kormányzóvá válassza, ami a megválasztás időpontjában élethossziglaninak tűnő, stabil vezető szerepet biztosított számára. Kormányzóságát 1944 őszéig megtartotta, s a hatalomból nem önszántából távozott. Igazi kérdés, hogy felemelkedésében és bukásában ő vagy az általa vezetettek csoportja töltött be inkább döntő szerepet.

Horthy ideológiái

Horthy személyisége megismerésének feladata nem bonyolult. Nem volt benne semmi, ami egy embert nagyra tesz. Nem voltak nagy gondolatai, nem voltak nagy tettei. Jó modora volt, ismerte a protokollt, tudott úgy megjelenni, ellentengernagyi egyenruhában vagy polgári öltözetben, hogy testi megjelenése méltóságot és tekintélyt sugározzon. Nagyszerűen lovagolt, jól teniszezett, úszott, imádott vadászni, jól és sokat bridzsezett. Politikusként egyetlen, jóllehet döntő fontosságú tulajdonsággal rendelkezett: jón és rosszon túl élt, nem érdekelté mások szenvedése és értelmetlen halála, akár ő maga okozta, akár más.

Emlékiratai alapján egy konform, hedonista, merész, de esetleges kudarcaiért önmagát soha, semmilyen körülmények között nem hibáztató személynek tűnik, akit áthat a tekintély, a rend, a konvencionálisan felfogott szolgálat rugalmatlan felfogása. Ideológiája a nacionalizmus, mely az ő esetében nem különösebben etnocentrikus, hiszen a Monarchia haditengerészetének kozmopolita légkörében élve korábban bőven volt alkalma megismerni más nemzeteket, más kultúrákat. Sok nyelven beszélt. Felfogása azonban távolról sem volt egyenlőségelvű. Mai kifejezéssel élve a „szociális dominancia” híve volt. Utazásai a Föld körül megerősítették hitét a fehér ember felsőbbrendűségében. Mint emlékirataiban írja, „sokféle emberfajta honába nyertünk betekintést, és szokásaikról is fogalmat nyerhettünk. A fehér ember uralma az idegen földrészek és országok felett szilárdan áll, ehhez semmi kétség sem fért.” (Horthy 1953, 18)

Horthy nacionalizmusa jellegzetesen reaktív, mondhatni opportunistá volt. Károlyi Mihály és Kun Béla kudarcaiból tanulva rájött, hogy az első világháborús vereség következtében elveszített, a magyarok által magyarként számon tartott területek visszaszerzése az adott pillanatban lehetetlen, de úgy kell tenni, mintha a visszaszerzés lehetséges volna.

Horthy legitimitációjának alapja az elveszített területek visszaszerzésére irányuló revizionizmus volt, ami teljes összhangban a magyar társadalom várakozásaival: a lehetetlent állította be valószínűnek, s a valószínűt lehetetlennek. Horthy mintegy megtestesítette a revizionizmust, s ez tette lehetővé hosszú és a végén katasztrófába torkolló uralmát. Nem mondott semmit, amit ne akartak volna mondani azok, akiket vezetett.

Horthy nacionalizmusa nem volt több, mint a területi revízió akarása, melynek láthatóan mindent alá rendelt, annál is inkább, mert a magyar társadalom mást nem fogadott volna el tőle. A kezdeti revíziós sikerek bűvöletében sem ő, sem az általa vezetett magyar társadalom többsége nem akarta észrevenni, vagy talán nem is vette észre, hogy a nemzetiszocialista Németország meg fogja kérni ezeknek a sikereknek az árát, mely elviselhetetlen lesz.

Az első világháborúból vesztesként kikerült magyar társadalom nem tudta megemészteni a háborúnak véget vető békeszerződést, mely a magyarok által Magyarországgként ismert terület alig egyharmadát hagyta meg az új, immár független magyar államnak. A vesztes magyarok képtelenek voltak feldolgozni, hogy a békeszerződés nemcsak területeket vett el, hanem elvette a területeken ott élő magyarokat és a magyar nemzeti identitásba mélyen beépült történelmi és irodalmi múltat, melynek cselekvői és szenvedői, hősei, áruói mind magyarok voltak. (Csepeli 2008) Horthy maga is osztja a korban általános felfogást, miszerint az Osztrák–Magyar Monarchia túlerővel szemben bukott el, amiről nem tehetett. A vereséget követően jött a bomlasztás. Mint írja, „nem a belső gyengeség, hanem a külső vereség idézte elő a bukást, ez viszont az ellenséges szövetség túlereje révén szükségszerűen következett be. Csak ezután vált a talaj a monarchiában alkalmassá forradalmi törekvések számára, s ezek végrehajtották a szétesést.” (Horthy 1953, 57)

A vereségre felkészületlen, a veszteség feldolgozására képtelen magyar társadalom bűnbakok keresése és megtalálása útján oldotta fel a durva békeszerződés okozta kognitív disszonanciát. A vereség aktivizálta az első világháború előtt is meglévő, de a kor liberális légkörében politikailag marginalizálódott antiszemitizmust, mely a revízió akarása mellett a Horthy-korszak fő politikai ideológiai áramlata lett, kiválóan megfelelő a bomlás okait kereső többség társadalom-lélektani igényeinek. Utóbb kiderült, hogy a revízió sem lehetséges antiszemita programok (zsidóellenes törvények, a törvények által zsidónak minősített személyek deportálása, meggyilkolása, üldözése) megvalósítása nélkül, lévén az antiszemitizmus a revíziós igények kielégítését lehetővé tevő nemzetiszocialista Németország első számú ideológiai kényszerképzete.

A harmadik ideológiai irány, melyet Horthy követett, a szovjetellenes antikommunizmus volt. A korban nem szokatlan pszichologizálással köti össze az antiszemitizmust és az antikommunizmust: „Még a baloldali irányú írók is rámutattak utólag arra a tényre, hogy Kun Béla idején a vezető állások kilenctized részét zsidók töltötték be. Emberileg érthető tehát, hogy voltak, akik a kommunizmusért való felelősséget általában a zsidóságra hárították.” (Horthy 1953, 216) A zsidóság és a kommunizmus között láttatott „emberileg érthető” kapcsolat volt az alapja a Horthy által követett antiszemita és antikommunista politikának, mely nélkül a revíziós célok elérhetetlenek lettek volna. Ezzel a politikával szakított Horthy, amikor végső szorultságában 1944 őszén fegyverszüneti kérelemmel delegációt küldött Sztalinhoz egy megalázkodó levél kíséretében. (Muszatov 2005) Ez a levél mentette meg életét.

„Szenvedő szerkezetben”

Ha egy mondatban akarnánk elmondani, hogy mi jellemezte leginkább Horthy Miklóst, azt mondhatnánk, hogy a felelősségvállalás teljes hiánya. Nem vállalta a felelősséget, amikor Hitler 1943-ban számon kérte rajta a szövetségeshez nem méltó kiugrási kísérleteket, de akkor sem vállalja a felelősséget, amikor a történelem ítélőszéke előtt állva számot kellene adnia a második világháborúba való belépésről, kétszáz ezer magyar katona elpusztulásáról, az ország lakóinak szenvedéseiért, a zsidóknak minősített magyar állampolgárok százezreinek elpusztításáról.

A felelősségelhárítás persze nem Horthy Miklós egyedi tulajdonsága. Már a hatéves gyerek is azzal védekezik, amikor számon kérik rajta az eltört csészét, hogy „véletlen volt”, „nem akartam”, „a testvérem lökött meg”. Horthy azért élhetett és gondolkodhatott „szenvedő szerkezetben”, mert a társadalom, melyet vezetett, sem ismerte az autonóm, felelős, racionális cselekvést. Nietzsche mondja, hogy az ember akkor él „szenvedő szerkezetben”, ha tetteit a szenvedő igeragozás terminusai szerint gondolja el s éli át. A magyar nyelvben csak kivételesen használjuk a szenvedő igeragozást, de mint Horthy emlékiratai bizonyítják, magyar nyelven a szenvedő igeragozás nyelvtani paradigmája nélkül is bőven van arra lehetőség, hogy az elbeszélő úgy jelenítse meg saját tetteit, mint amelyek akarata ellenére, tőle független erők folyamánként következtek be, vele, de nélküle. Ez a szerkezet kizárja a döntést, a választást, a szabad akaratot, s következésképpen lehetetlenné teszi a felelősség vállalását.

Emlékirataiban visszatekintve élete döntő pillanataira, politikusi ars poeticaként fogalmazza meg az alternatívátlanítást:

„Ha hazám szerepét vizsgálom a harmincas években, két évtized távlatából és azzal a meglátó képességgel, amelyhez a második világháború szörnyű tapasztalatai juttattak bennünket, arra a meggyőződésre kell jutnom, hogy a történelmi események kifejlődését végzetszerű kényszer intézi.” (Horthy 1953, 167)

Ha a végzet intézi a dolgokat, a személy, aki vezet, dönt, nem tehet mást, mint amit a végzet számára eleve elrendel. Következésképpen nincs mit megbánnia.

„Bármennyit is gondolkodtam utólag a háború alatt folytatott politikánkon – és erre bőven volt alkalmam német »díszfogságom« idején, valamint az amerikai táborokban és végül ma is tartó emigrációs életemben –, semmiképpen sem juthattam arra a gondolatra, hogy mi lényegesen másként cselekedhettünk volna, mint ahogyan a valóságban eljártunk.” (Horthy 1953, 215)

A kényszerhelyzetet Horthy egyben a hatalomban maradás parancsaként fogja fel, mely lehetetlenné teszi számára a lemondást, visszavonulást, amire egyébként 1944. március 19-én lett volna lehetőség. Ő azonban úgy ítélte, hogy nem hagyhatja el a süllyedő hajót éppen akkor, amikor az „legjobban rászorul kapitányára”. (Horthy 1953, 271)

Horthy a „szenvedő igeragozás” paradigmája szerint szerkesztett narratívához akkor is ragaszkodik, amikor egyértelműen ő a cselekvő fél. Sokan megtehették volna, hogy a trianoni békeszerződést követően a legfőbb hatalom birtokában a pár évvel korábban megkoronázott magyar királyt, IV. Károlyt visszatérési kísérletében megakadályozzák, vele szemben csatát vívjanak, majd az angolokkal deportáltassák. Horthy viszont ezt nem tehetné meg. Ferenc József főhadsegédeként került jó viszonyba a későbbi királlyal, akitől flottafőparancsnoki tisztségét s ellentengernagy rangját kapta. Horthy előadásából elsősorban ő maga hiányzik.

Mint írja, „én semmiképpen sem jártam el hatalomra vágyó lázadóként, és a király kísérleteit nem én, hanem lényegében a kedvezőtlen külpolitikai helyzet hiúsította meg, amelyet a kis- és nagyjentente következetes Habsburg-ellenes politikája idézett elő”. (Horthy 1953, 153) A királyt a helyzet s nem ő küldte száműzetésbe, a korai halálba.

Szüntelenül visszatérő fordulatok, hogy „kényszerhelyzetbe jutottunk”, „ha nem tesszük, megszállás”, „tehetetlenül álltam az eseményekkel szemben”. Még a revíziós célok részleges elérését is úgy mutatja be, mint kényszerhelyzetre való reagálás következményét: „Az első bécsi döntés után még mindig milliószámra éltek magyarok határainkon kívül. Önfenntartásunk érdeke parancsolta, hogy oltalmunkba vegyük őket, mert beavatkozásunk nélkül egyre szűkebb korlátok közé szorult volna életlehetőségük.” (Horthy 1953, 213)

Teljesen hiányzik a cselekvő jelenlét annak a történésnek az elbeszéléséből, melynek során Magyarország tevőlegesen részese lett a második világháborúnak. Mintha csak egy természeti tünemény következett volna be, melynek bekövetkezését ember nem idézhette volna elő, Horthy úgy ír a rábízott állam hadba lépéséről. Nincs senki, aki eldöntötte volna a hadba lépést, nincs felelős. A Kormányzó, akinek akarata nélkül egy levél sem eshetett le a fáról, úgy tesz, mintha ő maga is csak az 1941. június 27-én megjelent újságokban megjelent nyilatkozatból értesült volna arról, hogy „Magyarország a felségterületén végrehajtott, nemzetközi jogellenes, ismételt szovjetország légitámadás miatt a Szovjetunióval hadiállapotban levőnek tekinti magát”. (Horthy 1953, 238)

Kifacsart logika

Az ország kormányzója utólag láthatóan teljesen tanácstalan, amikor a vezetésére bízott országban meghozott zsidótörvények megalkotását hozza szóba. A logika szabályaival ellentétesen azt állítja, hogy az első zsidótörvényt nem a zsidók ellen, hanem a zsidók érdekében alkotta meg az országgyűlés. A Kormányzó szerint az első zsidótörvény (mely különös módon egybeesett a felvidéki magyarlakta sáv visszaszerzésével) „izraelita vallású polgáraink jogainak bizonyos korlátozása alakjában tulajdonképpen védelmet kívánt számukra nyújtani az egyre szaporodó túlzások fenyegetése ellen”. (Horthy 1953, 216)

A második, az elsőnél intranszigenesebb, védelmi cézzal beállítani lehetetlen zsidótörvény keletkezéséről azt állítja, hogy ezt a törvényt Imrédy (akit utóbb származásának zsidó foltja miatt szélnek eresztett) az ő tudta nélkül terjesztette elő a parlamentben, mely mi mást tehetett volna, mint hogy elfogadta. Utólag írt beszámolója szerint Imrédy „az én előzetes hozzájárulásom nélkül új zsidótörvényt terjesztett elő, amely nemcsak a numerus clausust szállította le 20-ról 6 százalékra, hanem már a faji elvet is alapul vette. Tekintettel az erős ellenzékre, én már csak a megfelelő alkalmat vártam, hogy Imrédyt felváltsam.” (Horthy 1953, 218)

A logika szabályai szerint eljárva ha a második zsidótörvény annyira bántotta volna Horthyt, akkor nemcsak a törvényt betervező miniszterelnököt váltja le, hanem az Imrédyt követően kinevezett következő miniszterelnöknek (Teleki Pálnak) feladatául írja elő, hogy a betervezett törvényt vonassa vissza. Ezt azonban nem tette. Sőt Teleki teljes hittel, a meggyőződés erejével állt ki a nürnbergi törvények szellemiségével megegyező törvények „magyar jellege” mellett. Ha nincs ez a két zsidótörvény, nem lett volna harmadik zsidótörvény sem, s a megszállást követően nem lett volna kiket sárga csillaggal megjelölni, majd az országból emberekkel zsúfolt marhavagonokból összeállított vonatszerelvényeken kiszállítani.

Látszólag anekdotikus, de Horthy logikai képességeiről rendkívül árulkodó epizód, mely 1943 áprilisában Klessheimben történt Hitler és Horthy tárgyalása alkalmával. Hitler rendkívül keményen Horthy szemére hányta a kettős játékot, melyet ő és Kállay űzött, láthatóan mindent tudva a háborúból való magyar kiugrás érdekében folytatott titkos tárgyalásokról. Horthy, talán a feszültséget oldandó, felvetett egy teljesen más témát. Mint a tárgyalásokról készült jegyzőkönyvben olvasható, Horthy megemlítette, hogy álmatlan éjszakákon kigondolt egy módszert a tengeralattjáró hatásának fokozására. Véleménye szerint a tengeralattjárók gyengesége az a tény, hogy nem tudnak nagy távolságra észlelni. Hogy ezen a nehézségen segítsen, a világháborúban szerzett tapasztalat nyomán kigondolt egy egyszemélyes sárkányfélét, amely hátszél segítségével száz méter magasságba emel egy matrózt, és ha valamennyi harcban álló tengeralattjáró meghatározott időben engedi fel a sárkányát, könnyűszerrel áttekinthető az óceán nagy területe. A Führer azt felelte, hogy a német haditengerészetben kipróbálják mindezeket a módszereket, s ezzel kapcsolatban magyarozással szolgált a legújabb fejlődésben járatlan kormányzónak azoknak a modern elektromos navigációs eszközöknek a hatékonyságáról, amelyek a tengeralattjárót nyolcvan kilométeres látókörhöz segítik, továbbá rámutatott, hogy a felszínen haladó tengeralattjáró legnagyobb veszedelemre a légítámadás, amely nagyon gyors merülést követel meg, az pedig természetesen nem volna lehetséges, amikor a sárkány éppen a levegőben lebeg.” (1943. ápr. 16.; Ránki 1983, II. köt. 95–97)

Értékrend

A két világháború között érthető okokból nem készültek nagy adatfelvételek, amelyek az értékrend megállapítását, a változások nyomán követését tették volna lehetővé. A 20. század végén, a 21. század elején azonban mind Magyarországon, mind Európában már bőven rendelkezésre állnak adatok, melyek alapján a társadalom értékrendjére vonatkozóan következtetéseket vonhatunk le. Ha arra vagyunk kíváncsiak, hogy a mai magyar társadalomban Horthynak milyen esélyei vannak arra, hogy kultusza újraéledjen, hogy belépjen a magyar történelmi hősök panteonjába, akkor érdemes összevetni a Horthy által megtestesített értékeket és a mai magyar társadalom értékrendjét.

A korábbiak során láttuk, hogy Horthy világszemléletét a tekintélyelvűség, a szociális dominancia, az antiliberalizmus, a cselekvő felelősségének elhárítását lehetővé tevő külső oktulajdonítás határozta meg. Az *1. táblázat* megmutatja, hogy egy nemrég készült, 2010-es európai adatfelvétel tükrében a mai magyar társadalom milyen értékeket vall, s ezek az értékek miként viszonyulnak az európai országokban kapott hasonló méréseken alapuló átlagokhoz. A 2010-es European Social Survey adatbázist használjuk (ESS), amely Magyarországgal együtt Európa 24 országának adatait tartalmazza.

Az adatfelvétel során a Shalom Schwartz (1992) által létrehozott értéktesztre adott válaszokat mutatjuk be. Az értékteszt állításokat tartalmaz, melyek kapcsán a megkérdezettnek meg kell mondania, hogy az adott állítást magára nézve milyen mértékben tartja elfogadhatónak, jellemzőnek, hasonlóknak. Ha semmiképpen sem lát kongruenciát önmaga és az állítás között, akkor 1-est ad, míg ha maximálisnak látja az egyezést, akkor 6-ost ad. Következésképpen az alábbi táblázatban minél nagyobb a szám, annál nagyobb az adott állítás által implikált érték elfogadása Magyarországon és Európában.

		Európa (24)	Magyarország
biztonság	Fontos számára, hogy biztonságos körülmények között éljen. Elkerül mindent, ami veszélyezteti biztonságát.	4,6	5,3
	Fontos számára, hogy a kormány biztosítsa biztonságát mindenféle fenyegetéssel szemben. Azt akarja, hogy az állam erős legyen, hogy meg tudja védeni polgárait.	4,7	5,1
	Fontos számára, hogy becsületes legyen barátaihoz. A hozzá közel álló embereknek akarja szentelni életét.	5,1	5,2
	Fontosnak tartja, hogy minden ember egyforma bánásmódban részesüljön. Azt gondolja, hogy mindenkinek egyenlő lehetőséggel kellene rendelkeznie az életben.	5	5,1
életizamus	Komoly meggyőződése, hogy az embereknek óvniuk kell környezetüket. Fontos számára, hogy vigyázzon a környezetére.	4,8	5,3
	Fontos számára, hogy meghallgassa azokat, akik másfajta minták. Még akkor is, ha nem ért egyet velük, meg akarja érteni őket.	4,6	4,5
	Nagyon fontos számára, hogy segítsen a körülötte élő embereknek. Törődik mások jólétével.	4,8	4,7
individuaizamus-autonómia	Fontos számára, hogy saját maga döntsön arról, hogy mit csinál. Szeret szabad lenni és nem függni másoktól.	4,8	5
	Minden lehetőséget megragad, hogy jól érezze magát. Fontos neki, hogy olyan dolgokat csináljon, amelyek örömet okoznak neki.	3,8	4,7
	Fontos számára, hogy jól érezze magát. Szereti kényeztetni magát.	4	4,6
	Fontos számára, hogy új dolgokat találjon ki, hogy kreatív legyen. Szereti a dolgokat a saját egyéni módján intézni.	4,4	4,6
	Fontos számára, hogy megmutassa képességeit. Azt akarja, hogy az emberek nagyra becsüljék azért, amit tesz.	3,8	4,5
	Szereti a meglepetéseket, és szeret mindig új dolgokat csinálni.	4	4,3
	Fontosnak tartja, hogy az ember különféle dolgokat csináljon életében. Fontos számára, hogy szerény és visszafogott legyen. Megpróbál úgy élni, hogy ne vonja magára mások figyelmét.	4,3	4,4
Keresi a kalandokat és szeret kockázatot vállalni. Izgalmas életet akar élni.	3	3	
heteronómia (kívülről irányítottóság)	Fontos számára, hogy mindig megfelelően viselkedjen. El akarja kerülni, hogy olyat tegyen, ami más ember szemében helytelen.	4,4	4,7
	A hagyományok fontosak számára. Megpróbálja követni azokat a szokásokat, amelyeket a vallási vagy családi hagyományok hagytak rá.	4,2	4,6
	Fontos számára, hogy megmutassa képességeit. Azt akarja, hogy az emberek nagyra becsüljék azért, amit tesz.	3,8	4,5
	Fontos számára, hogy nagyon sikeres legyen. Reméli, hogy az emberek elismerik teljesítményeit.	3,7	4,2
	Fontos számára, hogy tiszteljék mások. Azt akarja, hogy az emberek azt csinálják, amit mond.	3,8	4
	Azt gondolja, hogy az embereknek azt kell csinálniuk, amit mások mondanak nekik. Azt gondolja, hogy az embereknek mindig be kell tartaniuk a szabályokat, akkor is, amikor senki sem figyel rájuk.	3,8	3,5
	Fontos számára, hogy gazdag legyen. Azt akarja, hogy sok pénze és drága dolgai legyenek.	2,9	3,4

1. táblázat. Értékekre utaló állítások elfogadása Európa országaiban és Magyarországon 2010-ben

Az értékeszt egyes állításai alapján kapott eredmények sem érdektelenek. Azt mutatják, hogy a mai magyarok magatartására nem az autonómia, hanem a heteronómia, riesmani terminológiával élve a „kívülről irányítottóság” jellemző. Fontos számukra, hogy mindig megfelelően viselkedjenek. El akarják kerülni, hogy olyat tegyenek, ami más ember szemében helytelen. Általában fontosabbak a hagyományok számukra, mint az európaiak számára, azt akarják, hogy mások lássák és becsüljék őket. Sikeresek akarnak lenni, de a sikert nem önmagáért, hanem az elismerésért szeretik.

Az autonómia kerülése a magyarok esetében felfokozott biztonságigénnyel társul. Fontos számukra, hogy biztonságos körülmények között éljenek. El akarnak kerülni mindent, ami veszélyezteti biztonságukat. A biztonságvágynak némileg ellentmond, hogy a magyarok az európaiakhoz képest inkább szeretik a meglepetéseket, és szeretnek mindig új dolgokat

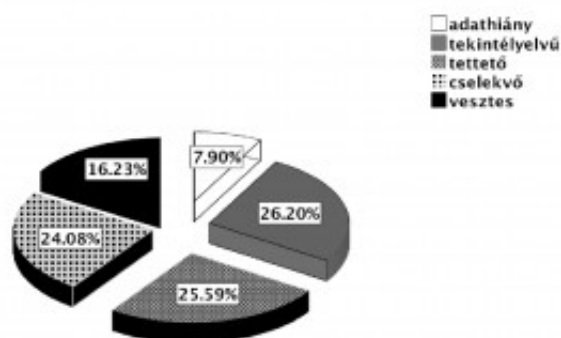
csinálni. Fontosnak tartják, hogy az ember különféle dolgokat csináljon életében

Mindennek alapja a hedonizmus. A mai magyar minden lehetőséget megragad, hogy jól érezze magát. Fontos számára, hogy olyan dolgokat csináljon, amelyek örömet okoznak neki. A mai európaihoz képest a mai magyar szereti kényeztetni magát, és gazdag akar lenni.

A 2010-ben kapott magyar értékrend bizonyosan nem idegen attól, amit Horthy annak idején képviselt. Mint láttuk, az autonómia teljesen hiányzott belőle, a hedonizmus viszont annál inkább jellemezte. Uralmát a rend és a biztonság várakozásainak kielégítésére alapozta, de utóbb a meglepetések útjára lépett, melyek bukását is okozták.

Az ESS-vizsgálatban részt vevő 24 ország összes válaszadóinak válaszait tartalmazó adatbázison elvégeztünk egy matematikai statisztikai vizsgálatot, melynek során valamennyi értékállításra vonatkozó választ bevontuk az elemzésbe. Ennek a vizsgálatnak az eredményeként négy egymástól jellegzetesen különböző csoport jött létre.

Az első csoportba azok kerültek, akik válaszaik egyértelműen és kizárólagosan *tekintélyelvűsége* utaltak, akik önmaguk sorsát külső ágensekre bízzák. A második csoportba a *tettetőknek* nevezettek kerültek, akik minden állításban önmagukra ismertek, de ezáltal hiteltelenítették válaszaikat. A harmadik csoportba a *veszteseket* soroltuk, akik tehetetlenül állnak szembe önnön kiszolgáltatottságával. A negyedik csoport tagjai a *cselekvők* sorait gyarapítják, akik autonóm módon cselekedve, önmagukba vetett hitükből táplálkozva saját sorsuk kovácsai. Az 1. ábra mutatja az egyes csoportok arányait a teljes populáción belül. A legnépesebb két csoport a tekintélyelvűek és tettetők csoportja. Őket követik a cselekvők, s abszolút kisebbségben vannak a vesztesek. Ha azonban a cselekvést vesszük alapul, s együtt kezeljük a tekintélyelvűeket, tettetőket és veszteseket, akkor látható, hogy a cselekvők abszolút kisebbségben vannak a mai Európában. Korábban felvett adatok alapján, részben más változók bevonásával hasonló arányokat találtunk Európa országaiban, amikor a „cselekvők” és a „szenvedők” arányait hasonlítottuk össze Európa három történelmi fejlődési régiójában. (Csepeli–Prazsák 2010)

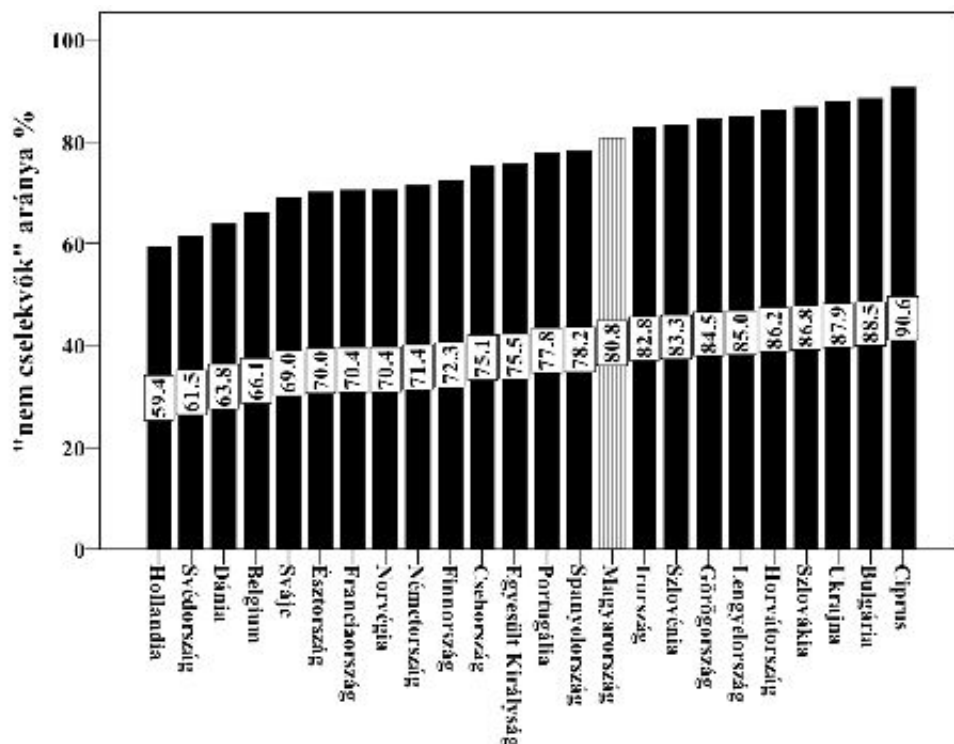

1. ábra. Tekintélyelvűek, tettetők, vesztesek és cselekvők aránya Európában 2010-ben

A 2. ábra azt mutatja meg, hogy a 2010-ben Európában felvett értékesztre adott válaszok alapján klaszteranalízissel létrehozott „nem cselekvő” csoportok az egyes európai országokban milyen arányokban mutatkoznak. Az eredmények szerint Csehországot és Észtországot leszámítva a „nem cselekvők” meglehetősen felülreprezentáltak azokban az országokban,

melyek kívül esnek a központi, nyugat-európai régió határain. A magyarok között a „nem cselekvők” aránya 81 százalék.

A „nem cselekvők lélektana”

2. ábra. A „nem cselekvők” aránya Európa országában

A felelős, autonóm, individuális cselekvéstől való tartózkodás nem magyar sajátosság. A 2. ábra jól mutatja, hogy a mai Európa egyik, ha nem a legnagyobb problémája a „nem cselekvés” mintájának széles körű elterjedése. Ugyanakkor Tolsztoj mondását a boldogtalanság és a családok viszonyáról parafrázálva azt mondhatjuk, hogy a nem cselekvők minden országban a maguk módján viszolyognak a cselekvéstől.

A nem cselekvés magyar változatának leírását Bibó Istvánnak köszönhetjük, aki az individuum benuáltását, sodródását, sorstalanságát kollektív tényezőkkel magyarázza, melyek együttesét „közösségi hisztériaként” azonosítja. A magyar társadalomban a trianoni béke traumája a közösségi hisztéria összes tünetét aktiválta. A magyar társadalom tagjai a trianoni béke után képtelenek voltak szembenézni a valósággal, képtelenek voltak az új helyzet által adott új problémák megfogalmazására és megoldására. A vágyak és a valóság között áthághatatlan szakadék keletkezett, melyet a vágyak bűvöletében senki nem akart látni. Felborul az egyensúly a valóságos, a lehetséges és a kívánatos dolgok között, amit az önértékelés bizonytalansága és egyben túlméretezett volta kísért. A „magyar kultúrfülény” gondolata erre remek példa.

A nem cselekvés lélektanának paradoxona, hogy mint Horthy példáján láthattuk, a cselekvő a cselekvés esetében is eltűnik, mivel a cselekvéshez nem társul felelősségérzet. A revíziós sikerek, a zsidótörvények, a második világháborúba lépés, a német megszállás mind bőven adott alkalmat cselekvésre, amit azonban a cselekvők nem cselekvésként, kényszernek való engedésként értelmeztek.

A „nem cselekvés” lélektani tüneteinek felsorolása nem lehetne teljes, ha nem említenénk meg a szociális dominancia elfogadását, mely szerint az emberek eredendően nem egyenlők, akár faji hovatarozásuk, akár osztályhelyzetük miatt. A szociális dominancia elfogadásának része az idegennek tartott nemzeti, etnikai, kisebbségi csoportok előítéletes reprezentációja és diszkriminációja. Mindezt merev és zárt gondolkodás igazolja, mely csak hősokeket és árulókat, igaz és nem igaz ügyeket ismer, s óvakodásra int mindentől, ami „nem tiszta”. (Csepeli–Murányi–Prazsák 2011)

A hamis realista

A trianoni béke szabta határok között létrejött Magyarországon (de feltehetően annak határain kívül is) élő, magukat magyarként azonosító férfiak és nők, fiúk és lányok között nem kevesen lehettek olyanok, akiket magával ragadott a közösségi hisztéria, képtelenek voltak belenézni a vágyaik és a valóság között tátongó szakadékba, s helyette vágyaiknak hittek, melyek minden ízében hamis világot mutattak igaznak. Az ő hősoke lett Horthy Miklós.

Bibó István „hamis realistának” nevezi azt, aki a hamis világ fenntartásával kecsegtető várakozásoknak megfelelő legitimitációt szerez, sőt ha ideiglenesen sikert arat, kultuszt ébreszt. Mint Bibó írja, a „közösségek életében az ilyen hamis helyzet és hamis világkép lassan tartós kontraszelekción hoz létre, előtérbe hozza a hamis kompromisszumok embereit, az összeegyeztethetetlen dolgokat összeegyeztető formulák mestereit, a hamis realistákat, akiknek realizmus mögött valójában csak erőszakosság, ravaszság vagy csökönyösség van.” (Bibó 1986, 378–379)

Horthy tökéletesen beleillik ebbe a jellemzésbe. Politikai karrierjét eleve annak köszönhetette, hogy megtalálta azt a formulát, melynek révén összeegyeztette az egymással összeegyeztethetetlen revíziós célokat az entente-hatalmaknak tett ígéretével a status quo fenntartására. A második világháború alatt kereste, de nem találta meg azt a formulát, melynek révén össze tudta volna egyeztetni a Hitler iránti szövetségesi hűséget a Hitlerrel szemben álló szövetséges hatalmakkal való alkudozással, aminek külön pikantériát adott, hogy egészen a legeslegutolsó pillanatig nem ismerte fel, hogy a szövetséges hatalmak tagja az általa nem kedvelt Szovjetunió.

Horthyban bőven volt erőszakosság, ravaszság és csökönyösség, de mindez kevés, ha kiderül, hogy a valóság erősebb, mint a vágy.

Horthy ma

A második világháború vége óta eltelt 58 évben ez a népszerűség ellentétére váltott. A rendszerváltás előtt és után végzett közvélemény-kutatások eredményei szerint sem Horthy, sem a róla elnevezett kor nem vált ki különösebb lelkesedést a megkérdezettek közül, akik hűen képviselik a teljes alapsokaságot. (Csepeli 1992; Csepeli–Murányi–Prazsák 2011; Vásárhelyi 2007) Szociológiai érvek tehát nem szólnak Horthy egykor volt kultuszának felélesztésére mellett.

A társadalmi attitűdök ugyanakkor képlékeny, kommunikációs hatásokra szerfelett érzékeny képződmények, melyek ha el is tűnnek, mindig készek az újra felbukkanásra, ha egykor valami alapvető és meghatározó szükséglet elégitettek ki, mely szükséglet bármikor újraéledhet. Horthy esetében mintha most ez történe. A társadalom egészét ugyan hidegen hagyja, hogy eldugott falvak ligeteiben, félhomályos kollégiumi folyosókon, külvárosi utcák kereszteződéseinél mi történik, de a folyamat kicsiben, lokálisan elindult, s nem tudni, hogy mi lesz a vége. Ha a Horthy-rehabilitáció folyamata találkozik az eredeti kultuszt kiváltó és fenntartó újraéledt társadalom-lélektani motívumokkal, akkor Magyarország nem ússza meg, hogy történeti skanzenként legyen jelen a 21. századi Európában.

Horthy Miklós levele Sztalinhoz

Tábornagy úr!

A végveszélyben lévő népem nevében és érdekében fordulok Önhöz. Ezt a magyar nép nevében teszem, amely nem felelős ezért a háborúért. Egy évezred és különösen az utolsó évtized során a szomszédos német kolosszus volt hatással népünk sorsára. Megint csak éppen e hatás alatt kerültünk bele ebbe a sajnálatra méltó háborúba a Szovjetunió ellen.

Külön ki kell hangsúlyoznom azt a tényt, hogy szegény országomat a német „ötödik hadoszlop” ténylegesen megszállta. Ez a nagymértékű megszállás éppen abban az időben kezdődött, amikor a német haderők Románia és Bulgária területére léptek. Végeredményben a német ügynökök Magyarországon gondosan nyomon követték minden mozgást és minden lépést, és a legfontosabb hírek és jelentések soha nem jutottak el hozzám. Most jutott tudomásomra, hogy a Kassára és Munkácsra mért légitámadás [1941] után Molotov külügyminiszter a magyar követtel folytatott egyik beszélgetése során kihangsúlyozta a Szovjetunió békés szándékait Magyarország iránt. Ha ez valóban így volt, ez balsorszerű, mert abban az időben erről nem kaptam hírt. Az igazság érdekében közölni szeretném Önnel, hogy mi soha senkitől nem akartunk egy hüvelyknyit sem elvenni olyan területből, ami jog szerint nem lenne a mienk. Ellenkezőleg, a románok foglalták el Besszarábiát a saját orosz szövetségesüktől az első világháború után, és ők akarták Szovjet-Oroszország jelentős részét elfoglalni a németek segítségével a második világháború ideje alatt. Továbbá, amikor 1940-ben szándékunkban állt a magyarok iránt Erdélyben tanúsított szörnyűséges magatartásnak véget vetni, a románok újból segítséget kértek Németországtól, megkérték Hitlert, hogy segítsen nekik megkapniuk ennek a földterületnek legalább egy részét a bécsi döntés révén.

Küldöm a teljes jogkörrel rendelkező delegációmát a béketárgyalások lefolytatására, és kérem Önt, hogy kegyelmezzen meg szerencsétlen országunknak, melynek történelmi érdemei vannak, és melynek népe az orosz néppel oly sok közös vonással rendelkezik. Legyen szíves, használja fel befolyását a szövetségeseire azzal a céllal, hogy a feltételek, amelyeket kidolgoznak, összeegyeztethetők legyenek népeink érdekeivel és becsületével, és azok valóban a békés életet és a biztos jövőt szolgálják. Megragadom az alkalmat, hogy kifejezzem Önnek, Sztalin Tábornagy úr, legmélyebb tiszteletemet.

Őszinte híve:

Horthy

P. S. Tekintettel arra, hogy hadseregeink még mindig a határokon vannak, és országunkba jelentős német haderők törtek be, kérem, hogy leveletem diszkréten kezelje mindaddig, míg képesek nem leszünk úrrá lenni a helyzeten.

(Az angol nyelvű levél orosz levéltárból származó xeroxmásolata. *História*. Vol. XXVII. No. 3. 2005/03.)

Irodalom

- Bibó, I. 1986. Az európai egyensúlyról és békéről. In *Válogatott tanulmányok I.* Budapest, Magvető.
- Csepeli, Gy.–Prazsák, G. 2011. Az el nem múltó feudalizmus. In *Társadalomkutatás*. vol. 29. No.1. pp. 63–79.
- Csepeli, Gy. 1992. *Nemzet által homályosan*. Budapest, Századvég.
- Csepeli, Gy.–Murányi, I.–Prazsák, G. 2011. *Új tekintélyelvűség*. Budapest: Apeiron.
- Csepeli Gy. 2008. A kudarc hermeneutikája. In *Kritika*. 11. sz.
- ESS Round 5: European Social Survey Round 5 Data (2010). Data file edition 2.0. Norwegian Social Science Data Services, Norway – Data Archive and distributor of ESS data.
- Horthy, M. 1953. *Emlékirataim*. Buenos Aires.
- Mérei, F. 1949. Group leadership and institutionalization. In *Human Relations* Vol. 2 pp. 23–29.
- Mérei, F. 1989. *Társ és csoport*. Budapest, Akadémiai.
- Muszatov, V. 2005. Horthy Miklós levele Sztalinhoz. In *História* Vol. XXVII. No. 3. pp. 11.
- Ránki, Gy. (szerk.) *Hitler hatvannyolc tárgyalása. 1939–1944. I–II. köt.* Budapest, Magvető. Fordította Soltész Gáspár.
- Schwartz, S. H. 1992. „Universals in the Content and Structure of Values: Theoretical Advances and Empirical Tests in 20 Countries” In *Advances in Experimental Social Psychology* Vol. 25.
- Vásárhelyi, M. 2007. *Csalóka emlékezet. A 20. sz.-i történelem a magyar közvéleményben*. Kalligram.

Tetszik

26 ember kedveli. Legyél te az első az ismerőseid közül!

Kapcsolódó írások:

1. **Szocialisták és szabad demokraták – Csepeli György, Gál J. Zoltán, Kovács Kálmán, Molnár György, Pető Iván, Vitányi Iván vitája a Fapados Szalonban – Moderátor Pikó András, hozzászólók Dobrev Klára, Horn Miklós, Szász István** - Az első, nagyon obligát kérdés most, április 16-án: mi...

2. **Csepeli György: A butaság trónja** Hobbes ironikusan úgy nyilatkozott, hogy az ész olyasmi, aminek...
3. **Csepeli György: Politika és metafizika** Miért fontosak a jelek a politikában? Miért nem elegendők a...
4. **Révész Sándor: Horthy Miklós botja** Hogyan sikerült ennyire megosztó személyiségről ennyire nem megosztó könyvet írni?...
5. **Csepeli György: Fej nélküli lovas** A német megszállás nyolcadik hónapjában Budapesten lakásról lakásra bujdosó Fenyő...

Cimkék: **Csepeli György**